

TÜKETİM BAĞIMLISI TOPLUM VE SPOR/FİZİKSEL AKTİVİTE

Nefise BULGU*

Özet: Serbest zaman, bireyin, çalışma dışı ve her tür zorunluluktan bağımsız, kendine ait bir zaman dilimidir. Kendini ifade etme, yeniden yaratma fırsatı verir; bireylerin, toplumların farklı anlamlar yüklediği bu serbest zaman aktiviteleri, siyasi, ekonomik politik mesajlar taşır. Serbest zaman, toplumsal düzeni üreten ve yeniden üreten iktidar araçlarından biri sayılır. Günümüzde, kaliteli gündelik yaşamın, serbest zamanlarda fiziksel aktivite, spor gibi etkinliklere katılım ile mümkün olduğu düşünüldüğünden bireyler bu etkinliklere katılıma yönlendirilir. Kapitalist toplumlarda, yöneten ve refah üreten ayrımı, iş ve serbest zaman etkinliklerini kurumsallaştırmıştır. Günümüz modern refah devleti çalışanlarının barınma, beslenme, sağlık, eğitim sorunları ile ilgilenme yanında, serbest zamanlarında katılacağı eğlence, spor, fiziksel aktivite koşullarını sağlamayı da kendi zorunlu görevi saymıştır. Serbest zamandan beklenen katkılar; doğrudan sistemin verimli işlemesi, kendini yeniden üretebilmesi adına çalışanların refahını dikkate almaktadır. Refah devletinin iş dışı yaşama gösterdiği bu özen; çalışma yaşamının yeniden üretimini sağlamak için, iş gücünün sürekliliği ve tüketimin kontrol edilmesi anlamını taşımaktadır. Örgütlü etkinliklerle katılımcılara, psikolojik, fizyolojik ve sosyal gelişimini gerçekleştirme fırsatı veren serbest zaman etkinlikleri; toplum düzenini işleten diğer kurumlar gibi, hiyerarşi, statü, sınıf ve kültürel içeriği sahiptir ve bu konuyla modern zamanların temel toplumsal denetim ve kontrol mekanizmalarındandır. Toplumların sivilleşme sürecinde, kişisel dışı, hedef amaçlı kurumlara örgütlenen bu etkinlikler, günümüzde toplumsal denetimi sürdürücü niteliğini sürdürmektedir.

Anahtar sözcükler: tüketim, iş - serbest zaman, spor/fiziksel aktivite, sivilleşme, kapitalizm

Consumption Addicted Society and Sports/Physical Activity

Abstract: Leisure is the time slot of an individual which is off-hours and free of any kind of obligations. It provides to express and recreation oneself. These leisure time activities slots that individuals and societies attribute different meanings carry economic and political messages. Leisure time is considered as one of the hegemony tools that produce and reproduce social order. As it is considered today that quality of life is achieved through participation to the activities like sports and physical exercises in leisure time, individuals are directed to these activities. The distinction between ruling and producing classes in capitalist societies institutionalized the work and leisure time activities. Modern welfare state regards as a task providing the facilities for entertainment, sports, physical activities in leisure time as well as dealing with the housing, nutrition, health and education of producing classes. The expected contributions from leisure time are the welfare of producing classes to make the system work productively and reproduce itself. This care of welfare state for off-hours means controlling the continuity of labor and consumption. Leisure time activities providing participants with the opportunity of psychological, physiological and social development by organized activities, like other institutions working social order, are of hierarchy, class and cultural content; and given this position it is one of the fundamental social control mechanisms of modern times. These activities organized by non-personal, target-oriented institutions today carry on the maintenance of social control in civilization process of societies.

Key words: consumption, work-leisure time, sports/physical activity, civilizing, capitalism

Giriş

Sivilleşme sürecinde, spor ve fiziksel aktivite, toplumlarda çatışmayı düzenleyen ve rasyonelize eden, modern toplumun örgütlü kontrol mekanizmalarından birine dönüşmüştür. Toplumlarda serbest zaman etkinliklerinin sınırlarının çizilmesi, bunların kurallara bağlanarak örgütlü tüketiminin düzenlenmesi, sivil toplumu uygarlık ile birlikte anılmasına neden olan gelişmelerdir. Uygarlık kentleşmedir, kent kültürünün ve kent yaşamının

standartlarının yükseltilmesi girişimleridir (**Urry, 1999**). Modern sivil toplumda, yaşamın iyileştirilmesi girişimleri ise kapitalist sistemi güçlendiren kent kökenli bir tüketim kültürü yaratmıştır. Spor ve fiziksel aktivite de, bu süreçte, yaşam kalitesini yükseltme, yönetici elit kesimin davranış ve değerlerini, topluma benimsetme ve toplumsal konsensus sağlamada modern bir kontrol aracı haline gelmiştir. Savaş ve saldırganlıktan tüketim

*Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi Rekreasyon Bölümü / Sporda Sosyal Alanlar AD

alışkanlığına dönüşen tarihsel serüveninde, spor, davranışları ve toplumları kendi disiplinleri doğrultusunda yönlendirme ve denetleme aracı olarak düşünülmüştür (**Elias, 1986**). Dolayısıyla modern devlet sivilleşmiş davranışlarının yansımasını spor ve fiziksel aktivitede bulmuştur. Son yıllarda, spor ve fiziksel aktiviteden beklenen görev daha da genişletilmiş, yönetimler, gençlerde suçun önlenmesinden, toplumun obezite sorununun çözümüne, göçmenlerin ve marjinal grupların toplumun geneline uyumuna uzanan bir yelpazede, serbest zaman aktivitelerinden sosyal düzenleme amacıyla yararlanmaya başlamışlardır. Bu denetim, kapitalist sistemin yürürlüğünde ve onunla eşgüdümlü işlenmektedir.

Bu yazıda; spor ve fiziksel aktivitenin, bir serbest zaman etkinliği olarak kapitalist sistemde geldiği tüketim konumunu ele alırken, onların farklılaşan anlamları, zaman ve serbest zaman odaklı bir değişim ile ifade edilmiştir.

Tarihsel gelişim ve politikalar

Serbest zaman; çalışma dışında kalan ayrıca zorunlu fizyolojik ve toplumsal ihtiyaçların karşılandığı zamanı da içermeyen, bütün bunlardan bağımsız bireye özel bir serbest zaman dilimidir (**Russel, 1996**). Katılanlara kendini ifade etme, yeniden yaratma fırsatı veren; bireylerin, toplumların farklı anlamlar yüklediği serbest zaman aktiviteleri, özelinde de spor ve fiziksel aktivite, tüm tarihsel dönemlerde, siyasi, ekonomik politik mesajları ile toplumsal düzeni üreten ve yeniden üreten iktidar araçlarından biridir (**Elias, 1986; Pfister, 2003**). Örgütlü etkinliklerle katılımcılara, psikolojik, fizyolojik ve sosyal gelişimini gerçekleştirme fırsatı veren serbest zaman etkinlikleri; toplum düzenini işleten diğer kurumlarla birlikte, hiyerarşi, statü, sınıf ve kültürel içerikli, modern zamanların temel toplumsal denetim ve kontrol mekanizmalarındandır. Toplumların sivilleşme sürecinde, kişisel dışı, hedef amaçlı kurumlarca örgütlenen bu etkinlikler, günümüzde toplumsal denetimi sürdürücü niteliğini hala korumaktadır (**Urry, 1999; Rojek, 1995**). İlk insanın, doğa ve hayvanla mücadelesindeki hayatta kalma amaçlı, koşma, fırlatma, tırmanma, spor ve fiziksel aktivitenin kadim dönemlerine ait bedensel etkinliklerdir. Topluluk yaşamına geçişle birlikte, doğal ve otantik mekanlarda, kültürel mirası aktaran, toplumsal sürekliliği ve bilinci oluşturma ritüelleri ile kolektif niteliklidir. İlk insanın diğer canlılar da dahil olmak üzere, Huizinga'nın deyimıyla "oyun oynama" yani etkinlik yaratma özelliğine sahip

olduğu, bunun için bir zaman yarattığı yorumunu, Fransa'da yapılan kazılarda flüt modeli bir müzik aletinin bulunmasına bakarak yapabiliriz. Oyunun, üretim dışı (iş dışı), gönüllü katılımcı özelliğiyle bir serbest zaman etkinliği olması, onun kültürü yaratma gücünü vurgulayan Huizinga'ya göre, bu dönemlerin toplumsal iletişim ve bilgi aktarma aracılığıyla topluluğun sürdürülmesinde işlevseldi (**Huizinga, 2010**). Spor da özünde bir oyundur. Dolayısıyla, serbest zamanlarda aktivitelere katılmanın, insanın temel ihtiyacı oyunla ilişkisini kurduğumuzda, günümüzde spor, fiziksel aktivite ve diğer etkinliklerin metalaşmasında, yaygın katılımında, sosyal, siyasi, ekonomik etkenleri unutmadan etkinliklerin özündeki oyun oynama isteğinin önemini kabul etmeliyiz: Tüketim toplumu insanın oyun oynama isteğini tatmin edici etkinlikleri üretip pazarlamakta, temel ihtiyaç üzerinden bu yönlendirmeler toplumlarda onay bulduğu için tüketim hedefine ulaşmaktadır. İnsanın oyun oynama temel isteği bu biçimiyle hegemoninin de dayanağını oluşturmakta ve modern devletin toplumsal onayla yönetimini zor kullanmadan sürdürmesini kolaylaştırmaktadır. Bununla birlikte oyun, oyalanma, eğlenme, tarihin her döneminde serbest zaman kullanımının sınıfsal göstergesidir.

Avcılıktan tarım toplumuna geçişle üretim yapısındaki değişim, serbest zamanları yaratırken aynı zamanda bu zamanları kullanma ayrıcalığına sahip bir sınıfı da oluşturmuştur. Zaman kullanımının bu sınıfsal ve eşitsizlik özü, serbest zamanların ilk ortaya çıktığı dönemden bu güne kadar değişmemiştir. Üreten ve üretmeden pay alan iki sınıftan oluşan bu toplumda, serbest zaman aktivitelerine katılım seçkin sınıflara bir ayrıcalık olarak tanınırken, alt-sınıflara ve özellikle kadınlara bu aktivitelere katılım yasaklanmıştı. İlk toplumlarda insanın yaşamını sürdürmede hayati önemde olan bu bedensel aktiviteler, yerleşik toplumda örgütlü spor dallarına dönüşmüş ve üst sınıfın ayrıcalığında temsil edilmiştir. Elias ve Dunning uygarlık sürecinde, insanın iktidar gücüne sahip olduğu devletli toplum yapısında, sporun da örgütlenip güçlendiğini, bu iki gelişmenin sporu da dönüştürdüğünü söylerler (**Elias, 1986**). Avrupa'da modernite projesi çerçevesinde merkantalist politikalar ve sömürgecilik, ulus devletlerini ortaya çıkarmıştır. Ulus devlet, iktidarın merkezileştiği bir sivil toplum yapılanmasıdır. Yurttaşlık ve kimlik bilinci oluşturarak toplumsal aidiyeti, birliği güçlendirmede bu dönem devletleri fiziksel aktivite ve spora, milli görev yüklemişlerdir. Almanya'da Turnen Cimmastığı, ulusal gücü, iktidarı gösteren bedensel etkinliklerle, ulusal değerleri de

biçimlendirmeye hizmet etmiştir (Pfister, 2003; Mechikoff, 2002). Benzer biçimde ülkemizde, yeni bir toplum inşa etme girişimlerinde, Erken Cumhuriyet spor politikaları ile spor ve fiziksel aktiviteye toplumda vatandaşlık bilinci aşılama, toplumsal kimlik oluşturma ve toplumsal denetimi sağlamada milli nitelikte görevler yüklenmiştir (Akin, 2004).

Teknolojinin sanayiye girmesi ile zaman ve emekten edilen tasarruf, serbest zaman kullanımını üst sınıflardan alt-sınıflara indirmiş, etkinliklerin kitleselleşmesini getiren bu gelişme, sermayenin dikkatini spora odaklandırmıştır. Sermayenin, spora yaptığı yatırımlar, spor malzemelerinin geliştirilmesi, bilimsel araştırmalar, sporu ve fiziksel aktiviteyi tüketilen meta konumuna doğru çekmeye başlayan gelişmelerdir (Coalter, 1998; Fişek, 1998). Spor, fiziksel aktivite, gelişmiş/modernleşmiş toplumlarda; çalışma, serbest zaman ve tüketim bağlantısı ile yeni bir boyut kazanmıştır. Bununla birlikte iş ve serbest zaman etkinliklerinin tüketime konu edilmesi ve bir pazar ekonomisinin konusuna dönüşmesi, kapitalizmin toplumlar üzerinde kurduğu egemenliğini arttırması ve refah toplumu olarak adlandırılan, sivil haklar ve demokrasinin yükselişle doğrudan bağlantılıdır (Coalter, 1998). Ulus devletlerinde milliyetçi ideolojilere hizmet eden spor ve fiziksel aktivite, sanayileşmiş küresel dünyada, ırkçılık ve etnisiteyi güçlendiren, kimlikleri öne çıkaran, milliyetçi amaçlı kullanımları yaygınlaştıran bir niteliğe dönüşmüştür. Teknolojik gelişmeler, kitlesel yayılma, kitlesel tüketim, spor ve fiziksel aktiviteyi günümüzde kapitalist sistemin denetiminde önemli bir serbest zaman metası konumuna getirmiştir (Fişek, 1998; Elias, 1986; Pfister, 2003; Juniu, 2009). Bugün refah devletinde sivil ve demokratik hak görünümündeki serbest zaman, günümüz tüketim toplumunda, fiyatı ve kullanım değeri piyasa ekonomisinde belirlenen bir tüketim nesnesidir (Baudrillard, 1997). Devlet bu hak ve hizmetleri tüm toplumsal kesimlere yaygınlaştırıcı politikalar izlemesine, işçi sınıfının da kamu alanlarında katılımını programlamasına rağmen, kapitalist sistemin sermaye birikimi krizi; işçilerin daha az ücretle daha çok çalışmasına, kısa dönem işlere ve çok daha fazla çalışmaya zorlamış, sonuçta para ve zaman sorunu bu sınıfın etkinlik kalitesini önemli oranda etkileyerek yaşam kalitesinde mobilite şansını azaltmıştır. Kamu alanlarında kolektif etkinlik düzenleme girişimleri, eğitim, beslenme, barınma, sağlık ve ulaşım sorunları nedeniyle, coğrafi hareketliliğe

engel teşkil edip, hizmetlerden istenen yararı getirmemiştir (Rojek, 2013).

por ve fiziksel aktivitenin, günümüzde bir ürün niteliğine dönüşmesinin arkasındaki toplumsal ve ekonomik ilişkileri, zaman ve serbest zaman kullanımı çerçevesinde değerlendirirken, katılımların toplum tarafında kabul bulduğunu, yaygınlığından anlamaktayız. Burada, toplumdaki onay almayı; günümüz insanının tüketim bağımlılığına işaret eden, "etkinliklere katılmayacak olma endişesini", hegemoni kavramı açıklayabilir (Juniu, 2009). Yukarıda da belirtildiği gibi, hegemoni, toplumsal kurumların yönlendirmesi ile zor kullanılmadan, görünürde toplumun da onayladığı bir iktidarı sürdürme yöntemidir.

Kapitalist sistemde serbest zaman; iş gücü verimliliğine odaklı etkinlik tüketimi; ya spor/fiziksel aktivite?

Serbest zaman etkinliklerinin çalışma yaşamının verimliliğinden bağımsız, onun öznesi konumunda değil, zorunlu vatandaşlık görevi sayıldığı Antik dönem, spor ve fiziksel aktivitenin de "ideal dönemi" kabul edilir. Bireylerin günlük işlerinden farklı, entelektüel içerikle bütünleşmiş beden egzersizleri ve estetik uğraşlarla bağlantılı bu etkinlikler, Antik dönemin sosyal tabakalarının da göstergesiydi (Mechikoff, 2002; Russell, 1996). Kölelerin vatandaşlık haklarından yoksunluğunun meşrulaştırdığı fiziksel aktivitenin ve sporun bu ideal dönemdeki amaç ile günümüz toplumlarının toplumsal düzen odaklı beklentileri arasında çok fark yoktur. Toplumsal düzen faydasını dikkate alan bu benzerlik, günümüzde toplumun her kesimine, verilen fırsatlar ölçüsünde, etkinlikleri tüketme davranışının edindirilmiş olması ile ayrılır. Gençleri örneğin, spor etkinliklerine yönlendiren, onlara katılım fırsatı tanıyan politikaların amacı, sapma davranışlarını, suçu engellemektir. Serbest zamanların yayılmasını ve yapısını etkileyen devlet politikaları içinde özellikle kamu kurumları ile spor hizmetlerinin düzenlenmesi, aslında fırsat eşitsizliğindeki uçurumun toplumsal huzursuzluk yaratılmasını önleme girişimleridir. Fakat burada devlet eliyle serbest zaman etkinliklerine yönelimde özel sektör aktivitelerinin ve onların işletilmesinin teşvik edilmesi; toplumsal faydanın ve sınıfsal ayrımı törpüleme politikalarının arkasında tüketimin yatması; serbest zaman etkinliklerinde, eşitliği değil, eşitsizliği yaratmıştır. Kamu alanlarında kolektif tüketimin kültüre, yaşlı güvenliğine, sağlık ve eğitime önemli katkıları, gündelik yaşamda

gerekliliği, günümüzde etkinliklerin gelişmiş kapitalizmin ayrılmaz bir parçası olmasındandır (**Coalter, 1998; Wilson, 1987**). Fiziksel aktivite, modernleşen toplumsal ilişkilerde, kapitalist üretim ve tüketimin zorunluluk biçiminde sunduğu harcama/ ihtiyaç kalemlerinin listesinde yerini almıştır.

Karın hedeflendiği, özel mülkiyetin hakim olduğu bir üretim sistemi olarak kapitalizm, iş gücünün yeniden üretiminde serbest zamanı, verimlilik perspektifinden değerlendirir. Marx, kapitalist sistemde çalışma yaşamının, pazarın, verimli yürütülebilmesinde ve yeniden üretilmesinde iş gücüne olan ihtiyaca dikkat çekmiştir. Zamanın önceleri mevsimlere, panayirlara, kilise programlarına ve önemli etkinlik dönemlerine göre örgütlenmesindeki değişimin nedeni, 18. yy'da sanayi işletmelerinde, işgücünün bir zaman düzenine sokulması gerekliliğindedir. Marx'ın emek ve zamanı kapitalizmin merkezine yerleştirdiği çalışma yaşamında, Püritenlerin para ekonomisinin zorladığı, haftalara göre ücret ve işgünü hesaplamaları, çalışma yaşamında ilk zaman düzenleme bilinci sayılmaktadır (**Urry, 1999**). Kapitalizmin geliştiği 18. yy. sanayi devrimi başlangıcında, haftada 6 gün 10-12 saat olan çalışma saatleri, bu gün haftanın 5 günü 8 saate indirilmiştir. Çalışma saatlerinin azalması, iş dışı serbest zamanların artmasına, aktivitelere katılımları düzenlemeye fırsat tanıyan gelişmedir. Zamanın planlanıp düzenlenmesi yanında, iletişim, ulaşım ve sanayi üretimindeki bilimsel ve teknolojik gelişmelerin de, serbest zaman aktivitelerine katılımın yaygınlaşmasında önemli payı bulunmaktadır. Sonuçta, teknolojik gelişme, çalışma saatleri dışında zorunlu yapılan ev işleri, yemek hazırlama, sosyal ilişkiler gibi etkinliklere ayrılan zamanlardan tasarruf, zaman kullanımındaki bilinci arttırmıştır (**Carrington, 2008; Juniu, 2009**).

Yeni modern çağda bireyler, kaliteli gündelik yaşamın, serbest zamanın fiziksel aktivite, spor gibi etkinliklere katılımı ve zamanın keyifli, eğlenceli kullanımı ile mümkün olacağı inancı taşır. Serbest zaman kullanımında, sosyal, siyasal ve ekonomik beklentilerin (ideolojinin) etkinliklere yansıtıldığı günümüz kapitalist toplumlarında, yöneten ve refah üreten ayrımı, iş ve serbest zaman etkinliklerini kurumsallaştırmıştır (**Rojek, 2013**). Günümüz modern refah devleti çalışanlarının barınma, beslenme, sağlık, eğitim sorunları ile ilgilenme yanında serbest zamanlarında katılacağı eğlence, spor, fiziksel aktivite koşullarını sağlamayı da kendi zorunlu görev alanına dahil etmiştir. Bu katkılar; doğrudan sistemin verimli işlemesi, kendini yeniden

üretebilmesi adına çalışanların refahını dikkate almaktadır. Refah devletinin iş dışı yaşama gösterdiği bu özen; çalışma yaşamının yeniden üretimini sağlamak için, iş gücünün sürekliliği ve tüketimin kontrol edilmesi anlamını taşımaktadır (**Rojek, 1995**). Kapitalizmin gelişme dönemlerinde, Weber, Protestan etiğinde, günümüz refah devleti uygulamalarının tersine, çalışma dışı zamanı boşa harcanmış zaman diye nitelendirmiş, çalışmayı da kutsamıştır. Weber'in israf edilen bir zaman diye nitelediği bu çalışma dışı zaman, günümüzde yine çalışma etiğinin güncellenmesi ya da ona güç vermek amacıyla, moda deyimle "geri-dönüşüm" işlevi görek, iş gücünün kalitesine (verimine) ve tüketime hizmet etmektedir.

Modern toplumda geçmişten farklı olarak tüketimin kontrolü ve yönlendirilmesi ile tüketime kültürel bir boyut eklenmiş ve tüketim kültürü modernleşmenin belirgin özelliği haline gelmiştir. İş ve serbest zaman, bir yönüyle bireysel yaşamı, diğer yönüyle yaşadığımız toplumsal yapıyı nitelerken, serbest zaman aktiviteleri de aynı anda, uluslar arası pazarın bir parçası, evrensel kullanımlı küresel ürünlere dönüşmüştür. Özellikle Taylorizm'in modern yönetim sistemi; üretimi tüketim ile birlikte ele alıp, üretim dışı serbest zaman etkinliklerini üretime dönük fayda açısından örgütlemesi; serbest zamanların kar ve maliyetinin dikkate alındığı bir meta gibi işletilmesine öncülük etmiştir (**Rojek, 2005**). Bu gelişme sonucunda; serbest zamanlar, spontane yaşanan, çalışanların kendilerini yeniden geliştirdikleri bir alan/zaman dilimi olmaktan çıkarak, hipergerçeklik üreten endüstrilerin planlama ve örgütlenme alanlarına alınmış ve kendi anlam ve özünden gittikçe uzaklaşmıştır.

Derridea'nın iş yaşamı dışında serbest zaman yoktur önermesi, 1950 ve 1960'larda serbest zamanın işle tanımlanmış, iş ilişkilerinin dışında düşünülmeyen onun alanıyla sınırlandırılmış uygulamaları ifade eder. 1970'lere gelindiğinde sosyoloji serbest zamanı, siyasi güç, sermaye ve emek arasındaki ilişkiler ile birlikte iş dışı bir alan saymış ve serbest zamanı, sınıf, çatışma ve sermaye çerçevesinde incelemiştir. 1990'larda, pazarların serbestleşmesi, devletin hizmetlerinin özelleştirilmesi, küreselleşmenin baskısı, iş yaşamını da tartışmaya açmış, bu dönem sendikalar, kurumlar ve devlet serbest zamanı vatandaşların hizmetine indirmiş ve etkinlik alanı hızla yaygınlaştırılmıştır. Bu dönem kendini gerçekleştirmeye doğru bir anlam kazanan bu aktiviteler, feminist eleştirilerin de dikkatini çalışma yaşamında ve serbest zaman kullanımında

toplumsal cinsiyet ilişkilerine çevirmiştir. Sınıfı ve ataerkili merkeze alan bu çalışmalar serbest zaman aracılığıyla toplumsal eşitsizlikleri, farklılıkları görmemize yardımcıdır (Carrington, 2008). Refah devletinde serbest zamana kamu alanında eşit katılımın sağlandığında ısrar edilmiş olsa da, serbest zamanı kullanma olanaklarının yaratılmasındaki sınırlılık, yönetimlerin ideolojik eğilimlerini belirliyor. Vatandaşlık günümüzde kamusal hizmetlerin kullanılmasını, sunulan bu hizmetlerden faydalanma hakkını tanımlar. Bu hakların yakın zamanlarda sağ ve sol kanatta özellikle post modernite ve Thatcherizmin eleştirilerine maruz kaldığı ve kamusal hak olarak verilen serbest zaman etkinliklerinin özelleştirilmesi, vatandaşlık hakları alanında görülen bu hizmetleri tüketime sunulan etkinliklere dönüştürmüştür (Urry, 1999; Coalter, 1998).

Günümüzde serbest zaman etkinlikleri doğrudan toplumsal ilişkileri düzenleyen ve bunu tüketim bazlı bir gelir kaynağı haline getiren bir konuma gelmiştir. Sosyal demokrat yönetimlerin ve karma ekonomilerin halkın yararına kamusal alanları destekleme, belediyelerin kamu ihtiyaç ve isteklerini yerine getirme stratejileri geliştirmeye yönelik eylemleri içinde gençleri, yaşlıları ve halk sağlığını koruma kadar, iş saatlerini ve serbest zamanları düzenleme de faaliyet alanlarına girmiştir. Refah devleti bu etkinlikleri, demokratik sivil haklar çerçevesinde birer hak niteliğinde tanımıştır. Bireylere bu toplumsal hizmetlerin hedeflenmesine karşın, "Yeni Sağ" politikalar 1980'lerde, serbest zamanı arz ve talebe göre düzenleyen bir Pazar ekonomisi üzerinden, mümkün olduğunca devletin denetimini azaltma eğilimli bir politika izlemişler, bireylerin kendi özgür seçimleri doğrultusunda etkinlikleri seçip katılabilecekleri söylemleriyle, serbest Pazar uygulamasını hayata geçirmişlerdir. Thatcher yönetiminde, serbest zaman etkinliklerine devlet müdahalesi en aza indirgenerek, merkezi yönetimin etkinlikler üzerindeki rolü kısıtlanmış ve etkinlikler serbest ekonomi kurallarının yönlendirmesinde tüketimin alanına girmiştir. Eşitlikçi ve sivil hakları benimsemiş sol, sosyal demokrat yönetimlerde dahi, günümüzde, serbest zaman kamu hizmeti sınırlı verilmekte ve genelde özel sektör eliyle etkinlikler yürütülmektedir. Çalışma ve yaşam arasında bir dengenin hedeflenmediği kapitalist sistemde, Simmel'in belirttiği üzere tüketim etkinlikleri genel anlamda para ekonomisine dayanır (Rojek, 1995; Haller, 2013; Glorieux, 2010; Land, 2010; Coalter, 1998; Wilson 1995). Serbest zaman etkinliklerinin de özel sektör eliyle arz-talep mekanizmasının işlediği bir piyasa

ekonomisinde, hizmet anlamından öte tüketime yönlendirilen metaya dönüşmesi kaçınılmazdır. İş dışında kalan zaman, insanın hem zorunlu fiziksel, sosyal ihtiyaçlarını hem de gönüllü olarak özgürce katıldığı aktiviteleri içermekle (Carrington, 2008; Elias, 1986) birlikte, bu etkinlikleri tüketebilme adına daha çok çalışmaya gereksinim duyulması, küresel rekabet alanının beklentisi doğrultusunda, serbest zamanların çalışma yaşamına feda edilmesi, kapitalist sistemin iş ve iş dışı zaman dengesini gözetmeyen sistemine özgü bir gelişmedir (Rojek, 1995).

Cyber alanların hiper gerçekliği, yeni görsellik araçları, yeni eğlence ve enformasyon modelleri, yeni teknolojiler günümüzde çalışma yaşamı ve serbest zaman etkinliklerini değiştirmektedir. Bu değişim eğlenceden, eğitime, gündelik yaşama yeni bir tüketim kültürü yaratmıştır. Günümüzde, tüketime; faydalı, rasyonel, yaşamı iyileştirici seçimler olduğu tanısı konulmuştur. Ekonomi, toplumsal sistem ve teknoloji modern dünyamızda üretim ve tüketim ile insan yaşamına biçim ve yön veren önemli güçlerdir. Teknolojik gelişmelerle, sürekli çeşitlenen serbest zaman aktivite ürünleri, her zevk ve kesimin tüketimine sunulmuş, katılım fırsatlarının zenginleşmesi, onların toplum tarafından hızla tüketimini de yaygınlaştırmıştır.. (Juniu, 2009). Bürokratik rasyonalitenin iş dışı alana el atması ile yeni anlam kazanan serbest zaman kullanımındaki bu yaygın katılıma neden, Marcus'a göre, bütüncül bir toplumsal hareketliliğe doğru yönlendiren kültür endüstrisidir. O, kültür endüstrisini homojen bir kitle toplumu yaratarak, iktidarın kolay yönetimine hizmet ettiği için eleştirmiştir. Marcuse, eğlence ve zevklerin ortalama bir eğlence kültürü oluşturduğuna, para karşılığı satın alınan bu kültür ile standart, tek boyutlu bir toplum yaratıldığına dikkat çeker (Marcuse, 1990). Serbest zamanların ama özellikle spor ve fiziksel aktivitenin eğlence, sağlık, estetik ve sosyal amaçlı farklı ve zengin tüketim ürünleri ve katılım biçimleri hatta mekanları, Marcus'un gözüyle, bireye görünürde seçme şansı verilen, özgür olduğunu düşündürten çeşitlilikle aslında benzerlik yaratan tüketim ürünleridir. Günümüz post-modern tüketim toplumunda, hiper gerçeklikteki bu etkinlikler bireyin gündelik yaşam deneyimlerini biçimlendirmektedir (Rojek, 1995; Baudrillard, 1997; Urry, 1999). Günümüzde aktivitelere katılım tüketimle belirlenmesi nedeniyle ekonomik eşitsizlikler bireylerin yaşam kalitesini ve serbest zaman aktivite deneyimlerini de etkilemektedir.

Frankfurt Okulu'nun, tüketimin ardında bir hayat tarzının diretildiğinde ısrar etmesinden, günümüzde bireyin, tüketim yoluyla yaşamının kontrol edildiğini, mesajlar yoluyla tüketimin fiziksel ihtiyaçtan çok sosyal bir ihtiyacı karşıladığını anlıyoruz. Serbest zamanlarda bir aktiviteye katılmak neredeyse modern toplumun en önemli zorunlu sosyal ihtiyaçlarından biri haline getirilmiştir. Bu gelişme, bize, özgürlük duygusunun tatmin edildiği bir tüketim özgürlüğü yanılsamasında olduğumuzu göstermektedir (Juniu, 2009). Tüketimin ilk toplumlardaki ihtiyaç temelli ekonomik anlamdaki meta değişimi, kapitalist sistemle birlikte sosyal bir niteliğe büründürülmüştür. Dolayısıyla bireyin aktif ve özgür olduğunu düşündüğü bu zengin aktiviteler ile tüketimin egemenliğinde, yaratıcılıktan uzak, sorgulamadan uygulayan bir kitle toplumu üretilmektedir. Spor, fiziksel aktivite ve serbest zaman etkinliklerinin yaşamda mobiliteye dönük kullanımı da, kitle üretiminin hizmetinde olup, Baudrillard'ın, belirttiği gibi, zamanın para karşılığı tüketilmek adına satıldığı modern toplumda, tüketim ile kaliteli bir yaşamın satın alınabileceği mesajı verilmektedir (Baudrillard, 1997). Diyet araçları, fitness mekanları, estetik amaçlı klinikler ise fiziksel aktiviteyle birlikte, kaliteli yaşamın tüketim nesnelere. Bu tüketim mesajlarındaki beden ve ruh sağlığı söylemleri, fiziksel aktivitenin sosyal, fiziksel amaçlı, kendini yeniden yaratmaya dönük bedensel etkinlikleri, ücret karşılığı statü edindiren tüketime dönüşmüştür (Featherstone, 2010; Baudrillard, 1997; Rojek, 1995). Bedenin, görünürlüğü ile bu gün de bir sosyal statü simgesi oluşu, statünün göstergelerini taşıyan ve taşımak isteyen kesimleri fiziksel aktivite ve sporu tüketen birer bağımlı konumuna getirmiştir. Toplumun kadın-erkek, erkek-erkek ve kadın-kadın arasındaki hiyerarşik yapılanmasında, bedenin üst düzey statü kazanma aracı oluşu, her kesimi fiziksel aktivite mesajlarına duyarlı kılmada kılmakta ve beden- ruh sağlığını koruma ardındaki sosyal prestij edindirme vurgusu, tüketime yön vermektedir. Fiziksel aktivite ve spor tüketiminin, sağlık, kilo, ilaç kullanımı ve dış görünümde yarattığı farklar; öncesi ve sonrası ayrımı ile sunularak, bu tüketimin hem sosyal hem de bireysel faydası gösterilmektedir (Featherstone, 2010). Liberal ekonomi, değişim, hareketlilik, iletişim olanakları ile çalışma yaşamına verimlilik olarak dönmeyi hedefleyen bir serbest zaman yaratmakla birlikte, bu etkinlikler, katılım ve tüketim fırsatları açısından hala elit düzeyde ve sınıfsal ayrımı, toplumsal cinsiyeti yansıtan etkinliklerdir.

Toplumsal cinsiyet ilişkilerini ve sınıfsal boyutu yansıtan, fiziksel aktiviteye kadınların katılımı üzerine Türkiye'de yapılan çalışmalarda; her kesimden kadınların, bu etkinliklere katılmadan fiziksel, bireysel, sosyal büyükyararsağladığı; gündelik yaşamlarını programlama ve düzenleme becerisi kazandıkları; ev-içi yüklenen sorumluluklar dışında bir dünyada yer almanın tadını çıkardıkları ve farklı insan ve şeyleri tanımaya fırsat tanındığı sonuçlarıyla karşılaşmıştır (Bulgu, 2007; Hacisoftaoğlu, 2005; Bulgu, 2009; Koca, 2009; Hacisoftaoğlu, 2012). Özellikle alt -kesimden kadınların, çevrelerindeki kamu kurumlarının sağladığı olanaklarla katıldıkları fiziksel aktivite mekanlarının, onların hayatlarına yeni bir anlam kattığı, bu mekanlarda yeni boyutta bir sosyalleşme ortamı buldukları fark edilmiştir. Bununla birlikte, kadınların bu etkinliklere ancak, gündelik sorumluluklarının dışına çıkmadan katılabildikleri ve bu mekanlarla sınırlı deneyimledikleri özgürlük ve güveni, gündelik ataerkil ilişkilerine yansıtamadıkları anlaşılmaktadır. Ev-içi sorumluluklarının bilincinde olan bu kadınlar, aslında var olan düzeni sürdürmekte ve etkinlikler aracılığıyla ancak yaşamlarını daha katlanır hale getirmektedirler. Bu sonuçlar, fiziksel aktivitenin ataerkil sistemin sürmesini bir yanıyla kolaylaştırdığını ve bu sisteme hizmet ettiğinin çok açık belirtisidir. Dolayısıyla, fiziksel aktivite ve diğer etkinliklere katılımın teşvikinin/tüketiminin gerisinde, toplumun kontrol ve denetiminin yattığı, kadınlarla sınırlı bu çalışmada da görülmektedir.

Sonuç

Serbest zaman, özünde gönüllülük esasına dayanan aktiviteler katılımlı dolayısıyla bireyin vatandaş olarak özgür ve kendini ifade edebildiği özerk diyebileceğimiz bir zamanı tüketmeyi ifade eder. Huizinga, insanlığı ayırt edici belirtinin, oyun şeklinde gerçekleştirdiği ritüel etkinliklere olan düşkünlüğü olduğunu belirtir (Huizinga, 2010). Bu nedenle insanı "oyun oynayan insan" diye nitelemiştir. Bu ritüeller ona göre, insanın kolektif de olsa gündelik yaşamın zorunluluklarından uzaklaştığı etkinliklerdir. Bireyin günümüzde ise gündelik yaşamından, sorunlarından uzaklaşarak özgürleştiği düşünülen serbest zaman etkinlikleri, doğallığını ve otantikliğini yitirerek, birer tüketim nesnelere dönüşmüştür. Gündelik yaşamdan uzaklaşma mekanlarının ve çalışma odaklı zamanın kontrol altında olmasından ötürü bireyin özgürlüğünün de sahte olduğu kuşkusunu yaratmaktadır. Tüketim üzerine yapılandırılmış bir ekonomik sistem serbest zamanı alınıp satılan bir meta konumuna

getirdiğinde; serbest zaman hem kullanım değeri hem de değişim değeri olan, bireyin sosyal boyutta statü, kimlik edinme ve sosyalleşme aracına dönüşen, liberal ekonomilerin temel bir tüketim nesnesi haline gelmiştir (Baudrillard, 1997).

Görünüşte modern ekonomi refahı yükselterek kaliteli yaşam sunarken, kapitalist sistem bu refahın tüketilerek sistemin yeniden üretilmesi için insanı çalışma merkezli bir zaman düzenlemesine yönlendirmiştir: Daha çok tüketmek için daha çok çalışmak ve daha çok üretmek döngüsü. Bu rasyonel toplumda, örgütlü, standart bir serbest zaman etkinliğinin kapitalist sistemi sürdürecektir ticari mekanizmaların ağı içine alındığının göstergesidir (Rojek, 2005; 2013; Juniu, 2009; Urry, 1999; Featherstone, 2010).

Fiziksel aktivite ve spor, obezite, beden sağlığı ve uygunluğu üzerinden bireye toplum baskısı, zorunluluk hissettiren denetim, sırasında yaşamını yitirme pahasına bu denetimin gerekliliğine uygun davranmaya bireyleri koşullandırmıştır. Toplumsal dışlanma çekincesi, bireyi hiper gerçeklikte bir yaşam deneyimine yönlendirir ve toplumsal tüketim telkinlerini sorgulamadan fayda gerçekliği olarak benimser. Tüketici konumunda fiziksel aktivite katılımcılarının, bu kitch kültürünün deneyimlerini sürekli yeniden ve yeniden üretmesi zorunluluğu ise özgürlük olarak algılamaya yol açar ve gündelik yaşamdan uzaklaşıp özgürleştiği yanılgısına düşürür. Bu sahte algı duygusunu muhafaza etmede, toplumun tüketici kurumları, bu hiper gerçeklikten keyif almayı sürekli telkin ederler. Taklit niteliğinde bu etkinlikler, örgütlü yapıların sunduğu, bireylerin keyif aldığı duygusal heyecan tatmini, gerçek dışı bir dünyanın keyif verdiği taklit alanları olarak, sosyal gerçeklikten ya uzak ya da bu gerçeklikle bütünleştirilen toplumsal biçimlerdir (Juniu, 2009). Tüketim kültürünün sunumlarının sorgulanmadan, tersine keyif alınarak tüketimi, Marcus'un vurguladığı üzere, toplumun modern sanayi sisteminin yönlendirilmesi doğrultusunda işlediğini göstermektedir.

Günümüz toplumlarında, çeşitli tüketim nesnelere sunulan etkinlikler, taklit yoluyla, görünürde her sınıfa katılım ve tüketim özgürlüğü sunan birer oyun olarak toplumdan onay almasıyla, tüketim endüstrisinin de güçlenmesine destek vermede, tüketim toplumunu kapitalist sistemin denetiminde işletmektedir. Son olarak oyun ve hegemoni kavramlarının, bu yazıda, toplumda etkinlikleri yönetme ve yöneltmede etkisini hatırlatarak, gönüllü birer tüketim bağımlısı haline geldiğini söylemeliyiz.

Kaynaklar

- Akın, Y. (2004) *Gürbüz ve Yavuz Evlatlar, Erken Cumhuriyette Beden Terbiyesi ve Spor*, İstanbul, İletişim
- Baudrillard, J. (1997) *Tüketim Toplumu* (Çev. H. Deliçaylı, F. Keskin), İstanbul, Ayrıntı,
- Carrington, B. (2008) *Introduction: rethinking labour and leisure*, *Leisure Studies*, Vol. 27, No. 4, 369-374
- Bulgu, N., Koca, A. C., Aşçı, F.H. (2007) "Gündelik Yaşam, Kadın ve Fiziksel Aktivite", *Spor Bilimleri Dergisi*, 18/4, s.167-181
- Bulgu, N., Koca, C. (2009) "The importance of leisure time physical activity participation in Turkish lower class women's life" 16th International Association of Physical Education and Sport for Girls and Women (IASPEGW) World Congress, 15-19 July, 2009, Cape Town, South Africa
- Coalter, F. (1998) *Leisure Studies, Leisure Policy and Social Citizenship: The Failure of Welfare or the Limits of Welfare?* *Leisure Studies*, 17/1, 21-36
- Elias, N. (1986) "The Genesis of Sport as a Sociological Problem", *Quest for Excitement, Sport and Leisure in the Civilizing Process*, (Ed. N. Elias, E. Dunning), USA, Basil Blackwell, 126-149
- Elias, N., Dunning, E. (1986) "The Quest for Excitement in Leisure", *Quest for Excitement, Sport and Leisure in the Civilizing Process*, (Ed. N. Elias, E. Dunning), USA, Basil Blackwell, 91-125
- Featherstone, M (2010) *Body, Image and Affect in Consumer Culture, Body & Society*, Vol. 16(1): 193-221
- Fişek, K. (1998) *Devlet Politikası ve Toplumsal Yapıyla İlişkileri Açısından Spor Yönetimi*, Ankara, Bağrırgan Yayımevi
- Glorieux, I. & Laurijssen, I., Minnen, J., Tienoven, T. P. (2010) *In Search of the Harried Leisure Class in Contemporary Society: Time-Use Surveys and Patterns of Leisure Time Consumption*, *Journal Consumer Policy*, 33:163-181,
- Hacısofıtaoğlu, İ. (2005) "Fiziksel Etkinliklerin Kadımların Bedenlerinin ve Toplumsal Kimliklerinin Yapılanmasındaki İşlevi" *Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi*. Ankara, H.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Hacısofıtaoğlu, İ, Bulgu, N. (2012) "Kadımlar ve Egzersiz: Spor Merkezlerinde Aerobik Egzersizin Çatışmalı Anlamları", *H.Ü. Spor Bilimleri Dergisi Dergisi XXIII/4*, s.177-194
- Haller, M., Hadler, M., Kaup, G. (2013) *Leisure Time in Modern Societies: A New Source of Boredom and Stress?* *Social Indication Research*, 111:403-434
- Huizinga, J. (2010) *Homo Ludens*, (çev. M.A.Kılıçbay), İstanbul, Ayrıntı
- Koca, C., Henderson, K. A., Aşçı, F.H., Bulgu, N. (2009) "Constraints to Leisure-Time Physical Activity and Negotiation Strategies in Turkish Women" *Journal of Leisure Research*, 41/2, p.225-251
- Juniu, Susana, (2009) *The transformation of leisure, Leisure/Loisir*, 33: 2, 463- 478

- Land, C., Taylor, S.** (2010) *Surf 's Up: Work, Life, Balance and Brand in a New Age Capitalist Organization*, *Sociology*, Volume 44(3): 395-413
- Marcuse, H.** (1990) *Tek-Boyutlu İnsan İleri İşleyim Toplumu-nun İdeolojisi Üzerine İncelemeler*, (çev.A. Yardımlı), İstanbul, İdea,
- Mechikoff, R.A., Estes, S.G.** (2002) *A history and philosophy of sport and physical education, from ancient civilizations to the modern World*, Third Edition, Boston, McGraw Hill
- Pfister, G.** (2003) *Cultural confrontations: German Turnen, swedish gymnastics and english sport –European diversity in physical activities from a historical perspective*, *Culture, Sport, Society*, Vol.6, No.1, 61-91
- Rojek, C.** (1995). *Decentring leisure: Rethinking leisure theory*. London: Sage.
- Rojek, C.** (2005) *Leisure Theory, Principles and Practise*, Great Britain, Palgrave Press
- Rojek, C.** (2013) *Is Marx stil relevant to the study of leisure?* *Leisure Studies*, Vol. 32, No. 1, 19-33
- Urry, J.** (1999) *Mekanları Tüketmek*, (Çev. R.G. Ögdül), İstanbul, Ayrıntı
- Veblen, T.** (2005) *Aylak Sınıfın Teorisi*, (Çev. Z. Gültekin, C. Atay) İstanbul, Babil Yayınları
- Watson, R., Tucker, L., Drury, S.** (2013) *Can we make a difference? Examining the transformative potential of sport and active recreation*, *Sport in Society*, Vol. 16, No. 10, 1233-1247
- Whitsun, D.** (1987) *Leisure, State and Collective Consumption*, (Ed. J. Horne, D. Jary, A. Tomlinson), *Sport, Leisure and Social Relations*, London, Routledge, 229-253
- Wilson, J.** (1995) *Leisure in the welfare state* (Ed. C. Critcher, P. Bramham, A. Tomlinson), *Sociology of Leisure*, London, E&FN Spon, 216-221